

SULH: ISLOM ARBITRAJINING MUHIM QISMI

¹Akramov Akmaljon

Toshkent davlat yuridik universiteti
Xalqaro xususiy huquq kafedrası o'qituvchisi

Gmail: lawyerjon191919@gmail.com

Tel: +998903371919,

²Mamadaliyev M

Toshkent davlat yuridik universiteti
"Xalqaro huquq va qiyosiy huquqshunoslik fakulteti
4-kurs talabasi

Gmail: muhammadsher.mamadaliyev@gmail.com

Tel: +998881900202.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7359390>

ARTICLE INFO

Received: 15th November 2022

Accepted: 24th November 2022

Online: 25th November 2022

KEY WORDS

Arbitraj, sulh, islom
huquqshunosligi, nizolarni hal
qilish.

ABSTRACT

Arbitraj va sulh ya'ni do'stona kelishuv arab va islom jamiyatlarida uzoq tarixga ega va ularning ildizlari Islomdan oldingi Arabistonga borib taqaladi. Sulh istalgan shakldagi nizolarni hal qilishda eng afzal jarayondir. Bundan tashqari, islom huquqshunosligida nizolarni hal qilish uchun arbitraj afzal ko'riladi. Qabilaviy va islom madaniyatlarida mojarolarni hal qilishning asosiy maqsadi jamoaviylikdir. Ushbu maqolada sulh islom arbitrajining muhim qismi sifatida o'rganiladi va uning nizolarni hal qilishagi ta'siri ko'rib chiqiladi. Maqolada Sharq va G'arb o'rtasidagi tafovutlar ko'rib chiqiladi va Sharq tomoni ichki mushtaraklik va mojaroga jamoaviy munosabatda bo'lganligi, G'arb tomoni esa individual fikrlashga yo'naltirilganligi, bu esa ikki tomon o'rtasida farqni keltirib chiqarayotganini ko'rsatadi. Ularning orasidagi farqlar konfliktni idrok etish, tartibni shakllantirish, ishga aralashuvchi uchinchi shaxsning maqomi va funksiyasi bilan bog'liq. Xalqaro tijorat arbitraj, agar u samarali qo'llanilsa, ushbu ikki qoidaga rioya qilish uchun yaxshi pozitsiyaga ega.

Sudga da'vo qilish – g'alaba uchun tavakkal qilishdir. Kelishuvni tanlash adolatni izlash demakdir. G'alaba munosabatlarni buzadi. Adolat ularni mustahkamlaydi. Aloqalarni uzoq

muddatga quruvchilar uchun yarashuvni tanlash yaxshidir¹.

Shartnomaviy munosabatlarning me'yoriy asoslari va nizolarni hal qilish mexanizmlari Sharqdagi shartnoma asosidagi xalqaro tijorat arbitraj

¹ Eliot Richardson, Evro-Arab Arbitraj tizimining nashrida

modellardan sezilarli darajada farq qiladi.. Shunday qilib, agar xorijiy investor va advokatlar Islomiy Yaqin Sharqda tijorat arbitrajini qo'llab-quvvatlovchi diniy va madaniy asoslarni tushuna olmasalar, ular qisman erishib bo'lmaydigan va noaniqlik bilan to'ldirilgan nizolarni hal qilish tizimiga tushib qolishlari mumkin.

Arab dunyosidagi tijorat munosabatlari faqat uy va oiladan tashqari dunyoda qonun va shartnomaning umumiy tamoyillari bilan tartibga solinadigan masalalar emas. Ular ma'lum bir turmush tarzini qo'llab-quvvatlaydigan do'stlik, qarindoshlik majburiyatlari va shaxsiy munosabatlarning butun tarmog'ining bir qismidir. Qonuniy jarayon, shartnomaning muqaddasligi va sof individual huquqlarga asoslangan erkin tadbirkorlik hech qachon G'arbda muqaddas hisoblanmagan. G'arbliklar qonun ustuvorligini bilishsa, Sharqliklar shaxslararo munosabatlarning ustuvorligini bilishadi. Shunday qilib, G'arbda shartnomaning oqilona chegaralangan tushunchalari mavjud, Sharqda esa bir xil va ko'p qatlamli tushunchalar mavjud.

Yaqin Sharqdagi nizolarni hal qilish oila, qabila, jamoa va mamlakat manfaatlarining umumiy tamoyiliga asoslanadi. Arablarning islomiy va qabilaviy tarixi nizolarni hal qilishda ham, kundalik munosabatlarda ham qadriyatlar iyerarxiyasida jamoaviy manfaatni eng yuqori tamoyil sifatida belgilaydi. O'zaro munosabatlarni saqlash va totuvlikni ta'minlash guruhning barcha a'zolari, shuningdek, uchinchi shaxs, xoh u *qozi* (sudya), *hakam* (arbitr) yoki yarashtiruvchi bo'lsin, bu uning burchidir. Shunday ekan, oila, birodarlik va jamoa rishtalarini saqlab qolish uchun Islomda har qanday nizolarni hal qilish tizimining

o'zagi jamoaviy manfaatlar va sulh hisoblanadi.

Yaqin Sharqqa Qur'on va Sunnaning matn tili va talqini ta'sir ko'rsatadi. Chunki islom shunchaki din emas, u hayot tarzidir. Din - "...ilohiyot, siyosat, axloq, qonun, adolat va odamlarning fikrlari yoki harakatlari bilan bog'liq hayotning boshqa barcha jihatlarini o'z ichiga oladi..."². Islom dinining o'ziga xos xususiyati jamiyatni xulq-atvor jihatlarini hamda davlatga nisbatan munosabatlarini tartibga soluvchi va nazorat qiluvchi qonun-qoidalar majmuasidir. Islom adolatli iqtisodiy tartibni, muvozanatli ijtimoiy tashkilotni, fuqarolik va jinoiy qonunlarni o'z ichiga oladi. Shariat asoslari (Islom huquqi) ikki qismdan iborat; Birinchisi, Alloh taolo tomonidan belgilab qo'yilgan va Payg'ambarimiz tomonidan tushuntirilgan ibodat qoidalari, ikkinchisi, masalan, fuqarolik munosabatlari va davlat ishlarini tartibga soluvchi qoidalar.

Ushbu maqolaning asosiy mavzusi - barcha musulmonlar zimmasiga yuklangan "yarashish burchi" ya'ni Sulhdir. Sulh - nizolashayotgan tomonlarning o'zlari yoki uchinchi tomon yordami bilan murosaga asoslangan kelishuvdir. Islomda bu axloqiy va diniy nizolarga duch kelgan bahslashuvchi tomonlar uchun eng yaxshi yo'ldir. Sulh, shuningdek, qarama-qarshi tomonlar o'rtasida hukm qiladigan har qanday shaxs, xoh qozi (Sudya) bo'lsin, xoh hakam (arbitr) zimmasidagi vazifadir. Sulh - bu faqat sud jarayoni o'rniga shaxslar va guruhlar o'rtasida xususiy yarashish emas, balki huquqiy hujjatdir; Bu, shuningdek, qozi tomonidan o'z sud zalida yoki uning maslahat xonasida hakam tomonidan

² D.S. Roberts, Islam: A Westerner's Guide-From Business and the Law to Social Customs and Family Life (London: Hamlyn, 1981) 67-68.

qo'lanilishi mumkin bo'lgan protsessual variantdir. Shunday qilib, Sulh Islomdagi har qanday nizolarni hal qilish mexanizmining bir qismidir.

Ushbu maqolada shariatda arbitrajning haqqoniyligi ham ko'rib chiqiladi va uning yarashtirish xususiyatiga oydinlik kiritiladi. Shariatda Arbitraj "ikki tomon o'zlarining nizo va da'volarini hal qilish uchun qozi tanlashlari" deb ta'riflanadi. Islomda arbitr ham xuddi qozi kabi o'z irodasini o'z oldiga keltirilgan dalillar, shariat va uning tamoyillari asosida tomonlarga yuklaydi.

ASOSIY QISM

Islomdan oldingi sulh va arbitraj.

Arabiston yarim orolida o'zini umumiy ajdoddan kelib chiqqan deb hisoblagan qabilalar yashagan. Butun qabila uchun sadoqatli bo'lish shart bo'lgan va manfaatlar himoyasi aynan qabila tomonidan ta'minlangan. Qabila yozilmagan qonun-qoidalar bilan bog'langan bo'lib, ular qabilaning tarixiy o'sishi bilan birga uning ruhi va xarakterining namoyon bo'lishi sifatida rivojlangan. Bu tizimga aralashish uchun hech kim qonun chiqaruvchi vakolatga ega emas edi va odil sudlovni amalga oshirish uchun rasmiy tashkilot mavjud emas edi. Qonunga rioya qilish uchun javobgarlik, odatda, zarar ko'rgan shaxsga yuklangan. Qabila boshlig'i tomonidan o'zlarining turmush tarziga moslashtirilgan shaklda odil sudlov amalga oshirilgan, bunda arbitraj va yarashuv usullaridan keng foydalanilgan³. Qabila huquqi ikkita asosiy tamoyilga asoslanadi: 1) jamoaviy javobgarlik tamoyili; 2) qasos yoki kompensatsiya tamoyili. Qabila huquqining maqsadi nafaqat jinoyatchini jazolash, balki jinoyatchi va zarar ko'rgan oilalar va

³H. Mahassini, 'General Principles of Islamic Law relating to International commercial arbitration' (1992)

qabilalar o'rtasidagi muvozanatni tiklashdir⁴.

Sulh islomdan oldin ham mavjud bo'lgan amaliyotdir. Qabilaviy arab jamiyati doirasida boshliqlar (shayxlar), folbinlar va tabiblar (kuhxon), nufuzli zodagonlar qabila ichidagi yoki raqib qabilalar o'rtasidagi barcha nizolarda hakam sifatida ajralmas rol o'ynagan. Bu odamlarning obro'-e'tibori ularning hukmlari uchun sanktsiya vazifasini o'tagan⁵. Hakamning qarori qat'iy edi, lekin qonuniy kuchga ega emas edi. Bu uchinchi shaxslarning asosiy maqsadi yarashtirish va totuvlikni saqlash edi. Ba'zi hakamlar nizolashayotgan tomonlarni sulh tuzishga ko'ndirish uchun o'z cho'ntaklaridan zarur tovon yoki rag'bat ajratishgan⁶.

Hakam ya'ni arbitr o'zining shaxsiy fazilatlarini, obro'si uchun tanlangan, masalan, u nizolarni hal qilish qobiliyati bilan mashhur bo'lgan oilaga tegishli bo'lishi kerak bo'lgan. Tomonlar hakamlik sudyasini tanlash, da'vo asosi va unga qo'yiladigan savol bo'yicha kelishib olganlar. Bularning barchasi yozib olingan. Agar hakam hakamlik qilishga rozi bo'lsa, har bir tomon o'z qarorlariga rioya qilish kafolati sifatida mulk yoki garov shaklidagi kafolat taqdim etishi kerak edi. Hakamning yakuniy bo'lgan qarori ijro etilishi mumkin bo'lgan hukm emas, balki bahsli masala bo'yicha huquqiy hujjat edi⁷. Shuning uchun ijro xavfsizlik bilan ta'minlanishi kerak bo'lgan. Hakamlik sudining hal qiluv

⁴R. Patai, *The Kingdom of Jordan* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1958).

⁵M. Hamidullah, 'Administration of Justice in Early Islam' (1937) 11 *Islamic Culture* 163.

⁶A. El-Tayib, 'The Ode (Qasidah)', in *The Cambridge History of Arabic Literature: Arabic literature to the End of the Umayyad Period* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983).

⁷A. Ahdab, *Arbitration with the Arab Countries* (Boston: Kluwer Law International, 1999) 11.

qarorining ijro etilishi hakamlik sudyasining jamiyatdagi obro‘-e‘tiboriga va mavqeiga bog‘liq bo‘lgan. Hakamlar qarorni taraflar bajarishini ta‘minlash uchun ishontirish usullaridan foydalanganlar, masalan, qaror ijrosini osonlashtirish va huquqbuzarni huquqbuzarlik sodir etganligiga ishontirish usullari orqali⁸.

Hakamlik muhokamasi nizolarni hal qilish va nizolashayotgan tomonlar o‘rtasida totuvlikni ta‘minlashning samarali vositasi bo‘lgan. Hakamlar sud majlisida tomonlarning ishtirok etishlarini majburiy qilib qo‘yganlar, bu esa hakamlik muhokamasining qonuniyligi uchun zaruriy shart edi. Hakamlik jarayonida da‘vogar o‘zining haqligini isbotlashga va javobgar esa qasam ichish orqali o‘zining aybsizligini isbotlashga uringan⁹. Agar, da‘vogar o‘zining haq ekanligini isbotlamasa, u javobgardan da‘voni rad etish haqida qasam ichishni so‘rashi mumkin edi. Agar, javobgar bu ishni qilsa, da‘vo ishi yakunlangan. Islomdan oldingi qabilalar Makkadagi Kabada turgan Hobel (but) oldida qasamyod qilganlar.

Muhammad payg‘ambar payg‘ambar bo‘lgunga qadar rostgo‘yligi va ishonchligi tufayli hakam etib saylangan. O‘sha davrdagi eng mashhur bahslardan biri qora tosh bilan bog‘liq edi. Bu Makka shayxlari o‘rtasida muqaddas qora tosh qo‘yish borasidagi nizo edi. Tosh o‘rnini tanlash sharafiga kim ega bo‘lishi borasida qabilalar o‘rtasida qattiq kelishmovchilik kelib chiqadi. Ular buni hal qila olmaydilar va Muhammaddan ularga yechim topishni so‘raydilar. U yopinchiqini olib, uning o‘rtasiga qora toshni qo‘yadi. So‘ngra har bir shayxdan yopinchiqning bir tomonini

ushlab turishni so‘raydi va ularga birgalikda muqaddas toshni o‘zlari kelishib olgan joyga qo‘yishlari mumkinligini aytadi.

Arab dunyosining ayrim hududlarida nizolarni hal qilish nisbatan tizimli va izchil edi. Koulsonning fikricha, “VI asrdagi Arabistonning ibtidoiy odat huquqining umumiy manzarasi alohida tushuntirishni talab qiladi”¹⁰. Masalan, Makka gullab-yashnayotgan savdo markazi bo‘lib, u tijorat huquqini qo‘llaydigan jamoat hakamlari tayinlangan oddiy yuridik boshqaruv tizimiga ega edi. Madina qishloq xo‘jaligi hududi bo‘lib, yerga egalik qilishning ba‘zi bir elementar shakllariga ega bo‘lgan va unda asosiy adolatli boshqaruv ham mavjud edi. Biroq, bu ikkala shaharda ham qonunning yagona asosi o‘rnatilgan urf-odatlarini tan olishidan iborat edi. Islomda urf-odatga rioya qilish ham saqlanib qolgan. Al-urf va ada – odat va o‘rnatilgan amaliyot shariatga zid bo‘lmasa, qonuniy manba sifatida foydalanishga ruxsat berilishi mumkin. Qonun yoki odat bizning kontekstimizda alohida ahamiyatga ega, chunki xalqaro tijorat arbitrajining ko‘pgina qoidalari odat darajasiga ko‘tarildi, ba‘zilari esa qonunning bir qismiga aylandi¹¹.

Islomdan oldin amalda bo‘lgan ko‘pgina xulq-atvor qoidalari ayniqsa shaxsiy nomus, mehmondo‘stlik va jasorat bilan bog‘liq odatlar Islom paydo bo‘lgandan keyin ham hurmat qilinib, saqlanib qoldi. Payg‘ambar alayhissalom ham ezgulik, rahm-shafqat va adolat kabi qadriyatlar rag‘batlantirib, mintaqaning avvalgi urf-odat va udumlarini rivojlantirdilar.

¹⁰ N.J. Coulson, A History of Islamic Law (Edinburgh: University Press, 1964).

¹¹ M. C. Bassiouni and G. M. Badr, ‘The Shari‘ah: Sources, Interpretation, and Rule Making’ 1 UCLA J. Islamic & Near E. L. 135.

⁸ “Kitob al-Ag‘oniy”, “Buloq”, 1285, jild. II, 164.

⁹ The Medjella of Legal Provisions.

Payg'ambar alayhissalomning axloqiy ta'limotlari unga tegishli bo'lgan rivoyatda jamlangan bo'lib, u "yaxshi xulq tamoyillarini targ'ib qilish uchun yuborilgan"¹² deb ta'kidlangan. Shunday qilib, ko'plab ijobiy qabilaviy urf-odatlar islom ta'limoti va fiqhiga kiritildi.

Islomda sulh.

Jamoatchilik "islomda alohida muqaddaslikka ega"¹³, bunda tomonlar o'rtasidagi kelishmovchilikni hal qilish uchun tanlangan har qanday shaxs birinchi navbatda ularni yarashtirishga harakat qilishi shart. Qur'oni karim taraflarni ixtiloflarini hal qilish uchun sulhdan foydalanishga da'vat etadi: "Ular o'rtasida yarashish, yarashuv yaxshiroq"¹⁴ va boshqa oyati karimada: "Agar mo'minlardan ikki toifa janjal qilsa, ularni yarashtiring". . . Ularni adolat bilan yarashtir va adolatli bo'l, chunki Alloh to'g'ri va solihlarni sevadi"¹⁵. Muhammad payg'ambar ham sulhni qattiq turib, ro'za, namoz va zakotdan ko'ra foydaliroq ekanligini aytganlar. Payg'ambar sollallohu alayhi vasallam murosaga da'vat etdilar va urushayotgan qabila a'zolari o'rtasidagi va shaxsiy nizolar, jumladan, sahobalar o'rtasidagi nizolar kabi ommaviy nizolarda vositachilik qiladilar. Payg'ambar alayhissalomning mashhur hadislarida ogohlantiriladi: "Sizlar mening oldimga qaror chiqarishim uchun da'vo qo'zg'atib kelasizlar, ehtimol sizlardan biringiz o'z bahslarida ikkinchisiga qaraganda

mahoratliroqdir, shuning uchun men eshitganimga ko'ra uning foydasiga hukm qilaman. Kimga birodarining haqqi bo'lgan narsani hukm qilsam, uni olmasin, chunki men unga do'zaxning bir qisminigina beraman"¹⁶.

Sulh payg'ambarning afzal ko'rgan usuli bo'lib, u odamlar tomonidan o'ylab topilgan va shuning uchun xato bo'lishi mumkin bo'lgan sud ishlariga shubha bilan qaraganligini aniq ko'rsatgan. Haqiqat evaziga notiqlik bilan g'alaba qozongan tomonlar eng og'ir sanksiyalar bilan tahdid qilishgan¹⁷. Shunday qilib, sud jarayoni mohiyatan adolatga olib keladigan yakuniy haqiqatni aniqlash mexanizmi sifatida qaralmaydi. U insonning nomukammal tabiati bilan buzilishi mumkin, shuning uchun iloji boricha undan qochish kerak. As-San'oniyning "Musannaf" nomli kitobida Islomning ikkinchi xalifasi bo'lgan Umar ibn al-Xattobga nisbat berilgan xabarda sud qarori so'zsiz tanqid qilinadi: "Munozara qiluvchilarni bir-birlari bilan tinch-totuv (yastalatu) hal qilmaguncha tarqatinglar; chunki haqiqiy hukm ranjga olib keladi"¹⁸. Mulla Xusravning "Durar al-Hukkam fi Sharhh Ghurar al-Ahkam" nomli kitobi XV asrdan beri olimlar va qozilar uchun muhim huquqiy risola bo'lib, o'zining hukm haqidagi bobining muqaddimasida u sulh bobidan keyin kelishini ta'kidlaydi, chunki "Hukm faqat ikki da'vogar o'rtasida sulh bo'lmaganida kerak bo'ladi"¹⁹. Biroq, arbitr

¹² J.A. Bellamy, 'The Makarim al-Akhlaq by Ibn Abi-Dunya' (1963) LIII Muslim World 100, 119.

¹³ A. K. Brohi, 'The Nature of Islamic Law and the Concept of Human Rights' in Human Rights in Islam, Report of a Seminar organized by the International Commission of Jurists, University of Kuwait and the Union of Arab Lawyers (Geneva: International Commission of Jurists, 1980).

¹⁴ Niso surasi, 128-oyat.

¹⁵ Hujrot surasi, 9-oyat.

¹⁶ M. ibn Anas, al-Muwatta (Beirut: Dar al-Gharb al-Islami, 1996). Kitab al-Aqdiya.

¹⁷ A. Othman, 'And Amicable Settlement Is Best': Sulh and Dispute Resolution in Islamic Law' (2007).

¹⁸ 'Raddū-l-khuṣūm hattā yastalahū, fa-inna-l-qaḍā yūriḥ al-daghā'in', 8 (15304): 303-4; Ibn Abī Shayba, al-Muṣannaf 7 (2938): 213-14.

¹⁹ 'Awrada-hu bada-l-ṣulḥ li-anna-hu inna-mā yu'htāj ilay-hi idhā lam yakun bayna-lmutakhāsimayn Ṣulḥ, Mehmed ibn Farāmurz ibn Ali (Egypt) 497.

yoki sudya tomonlarni yarashtirish imkoniga ega bo'lmasa, ularni rad eta olmaydi. Bu haqda Umar ibn al-Xattob aytgan edi, u musulmonlar saltanatining turli hududlaridagi vakillariga yozgan maktublarida shunday degan: "Toki hukm chiqqani ayon bo'lmagunicha, murosaga intilinglar"²⁰

Al-Shofiyning ta'kidlashicha, agar qozi nizolashuvchilarni sulh qilishga buyruq bersa, ularning yarashuviga yordam berish uchun bir yoki ikki kun davomida o'zini sudyalik burchidan ozod qilishni afzal ko'radi. Biroq, orada ixtilof paydo bo'lsa, qozi ularni qaytara olmaydi va ular o'rtasida hukm chiqarishi kerak. Al-Shofiy, agar nizoni tushunmasa, qozini hukm qilishdan ogohlantiradi, chunki bu zulmdir. "Qancha vaqt talab qilinishidan qat'i nazar, adolat qayerda bo'lishi kerakligini aniqlash yuki sudyaga tushadi. Agar ijmo bo'lsa, agar qozi sulh tarafdori bo'lsa, hukmni kechiktirishi mumkin, lekin bu tomonlarning roziligi bilan bo'lishi kerak" – deydi uning izdoshi al-Qass. Al-Sheroziy esa, agar qozi qaysi tomonga hukm qilinishi kerakligini bilsa ham, ularga sulh qilishga amr qilish tavsiya qilinadi (mustaha), deydi. Agar tomonlar sulhga rozi bo'lmasa, ularni yana ko'ndirishga urinmasligi kerak, chunki bunday hollarda hukm qilish vojibdir (al-hukm lazim) va tomonlarning rozilgisiz hukmni kechiktirishga yo'l qo'yilmaydi. Hajar al-Asqalani ko'pchilik huquqshunoslar sudyaning ishni qanday hukm qilishi aniq bo'lsa ham taraflarni sulh yo'nalishiga yo'naltirishini ma'qul ko'rishlarini aytdi²¹.

²⁰ Yuqoridagi 42

²¹ Ibrohim ibn Ali al-Sheroziy, al-Muhaddhab (Beirut: Dār al-Kutub al-Ilmiyya, 1995) 3:404; Ibn Hajar al-Asqalanī, Fath al-Bārī fi Sharh Şahīḥ al-Bukhārī (Riyadh: Dār al-Salām, 2000)

Ibn Farhun qozilar ayrim turdagi nizo va ishlarga duch kelganda, ya'ni taraflar bir-biriga qarindosh bo'lsa, ular solih insonlar bo'lib, jamiyatda yaxshi mavqega ega bo'lsalar, u yerda sulh qo'llashlari kerakligini ta'kidlagan. Ular o'rtasida adovat kuchayishi xavfi mavjud bo'lsa qozining qaror qabul qilishi qiyin bo'ladi. Bundan kelib chiqadiki, sudya sulhni boshqacha ko'rib chiqishga majbur bo'lmasligi kerak. Umuman olganda, islom huquqi manbalari sulh islom huquqiy tizimida markaziy o'rinni egallaganligini va sud qarori bilan hukm qilish nizolarni hal qilishning eng yaxshi usuli emasligini va agar maqsadga muvofiq bo'lsa, sulhga harakat qilish va rag'batlantirish kerakligini ko'rsatadi.

Arbitrajda sulh.

Shariat sulh va arbitrajni butunlay ajratmagan. Arbitrajni qo'llab-quvvatlaydigan Qur'on va hadislar ham sulh uchun vakolat sifatida ishlatilishi mumkin. Qur'on va Sunna nizolarni hal qilish uchun taraflar tanlagan uchinchi shaxs shaklida Arbitrajni tasdiqlaydi. Biroq, ular o'rtasidagi farqlar ham tan olinadi. Islomda arbitraj sulhdan uch jihati bilan farq qiladi: birinchidan, sulhda tomonlar o'rtasida boshqalarning ishtiroki bilan yoki ishtirokisiz o'zaro kelishuvga erishilishi mumkin, arbitraj sudida esa uchinchi shaxsni tayinlash zaruriydir. Biroq, sulhdagi nizolashayotgan tomonlar kelishuvga erishish uchun arbitraj sudyasidan foydalanish imkoniyatiga ega. Shunday qilib, arbitraj sulh vositalaridan biri bo'lishi mumkin. Ikkinchidan, sulh kelishuvi sudgacha bo'lmagan taqdirda majburiy emas, arbitraj esa, ko'pchilik huquqshunoslarning fikricha, sud aralashuvisiz majburiydir.. Uchinchidan, sulh faqat nizo yuzaga kelgan taqdirdagina

chaqirilishi mumkin, ya'ni sulh taklif qilingan nizoni ko'rib chiqa olmaydi, arbitraj esa mavjud va taklif qilingan nizolarni ko'rib chiqishi mumkin.

Arbitraj Qur'on tomonidan tasdiqlangan va bir qator oyatlarda nizolarni hal qilishning maqbul mexanizmi sifatida tilga olingan. Masalan, "agar ikkovi (er va xotin) o'rtasida ixtilof bo'lishidan qo'rqsangiz, urning qavmidan bir hakam va xotin qavmidan bir hakam tayinlang. Agar, ular isloh qilishni xohlasalar, Alloh ularni bir fikrda qiladi. Alloh biluvchi va ogohdir"²².

Bundan tashqari, yana bir oyatda:

"Albatta, Alloh sizlarga omonatlarni o'z egalaringa topshirishingizni va odamlar o'rtasida hukm qilsangiz, adolat bilan hukm qilishingizni amr etadi. Albatta, Alloh sizlarga go'zal nasihat qilur. Albatta, Alloh ko'ruvchi va eshitguvchidir"²³.

Birinchi oyat ajralishdan oldin er-xotinlar o'rtasidagi nizolarni hal qilish uchun arbitrajdan foydalanish kerakligini tasdiqlaydi. Unda ikkita arbitr (har bir tomondan bittadan) kerakligi ko'rsatilgan. Qur'onning ikkinchi oyati ishni hukm qiladigan va aybni taraflar o'rtasida taqsimlaydigan har qanday shaxsga buni halol va adolatli qilish majburiyatini yuklaydi. Bu oyat hukm qiluvchilarga majburiy bo'lgan qarorlar chiqarish huquqini beradi. Bu oyatlarni nizolashayotgan tomonlar o'rtasida sulh tuzish uchun ham talqin qilish mumkin. Qanday bo'lmasin, arbitrajning asosiy maqsadi musulmonlar o'rtasidagi kelishmovchiliklarning do'stona va adolatli hal qilinishini ta'minlashdir.

Arbitrajning tabiati bo'yicha ikkita nuqtai nazar mavjud, ular quyida batafsil ko'rib chiqiladi. Birinchisi, yarashtirish

(sulh) yo'li bilan arbitraj, ikkinchisi esa majburiy abitrajdir. Oyatlar Qur'onning boshqa majburiy qoidalaridan farqli o'laroq, har ikki maktabni qo'llab-quvvatlash, tanlovni tomonlarga qoldirish va arbitrajni ixtiyoriy jarayonga aylantirish sifatida talqin qilingan. Bu shariatning moslashuvchan va evolutsion xususiyatini ko'rsatadi, bu tomonlarga jarayonni o'z ehtiyojlari va nizosiga ko'ra tanlash va moslashtirish imkonini beradi.

XULOSA

Xulosa o'rnida aytish mumkinki Sulh – nizolashayotgan ikki tomonning murosaga asoslangan kelishuvi bo'lib, Islomda axloqiy va diniy nizolarga duch kelgan bahslashuvchi tomonlar uchun eng yaxshi yo'l sifatida qaraladi. Arbitraj esa shariatda "ikki tomon o'zlarining nizo va da'volarini hal qilish uchun qozi tanlashlari" deb ta'riflanadi. Ya'ni arbitrajni sulh vositalaridan biri deyish mumkin. Shunday qilib, Sulh Islomdagi har qanday nizolarni hal qilish mexanizmining bir qismidir. Shu sababli ham Sulhga islom arbitrajining muhim qismi sifatida qaraladi.

²² Niso surasi, 35-oyat.

²³ Niso surasi, 58-oyat.

References:

1. Qur'oni karim.
 2. D.S. Roberts, *Islam: A Westerner's Guide-From Business and the Law to Social Customs and Family Life* (London: Hamlyn, 1981) 67-68.
 3. H. Mahassini, 'General Principles of Islamic Law relating to International commercial arbitration' (1992)
 4. M. Hamidullah, 'Administration of Justice in Early Islam' (1937) 11 *Islamic Culture* 163.
 5. A. El-Tayib, 'The Ode (Qasidah)', in *The Cambridge History of Arabic Literature: Arabic literature to the End of the Umayyad Period* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983).
 6. A. Ahdab, *Arbitration with the Arab Countries* (Boston: Kluwer Law International, 1999) 11.
 7. "Kitob al-Ag'oni", "Buloq", 1285, jild. II, 164.
 8. *The Medjella of Legal Provisions*.
 9. N.J. Coulson, *A History of Islamic Law* (Edinburgh: University Press, 1964).
 10. M. C. Bassiouni and G. M. Badr, 'The Shari'ah: Sources, Interpretation, and Rule Making' 1 *UCLA J. Islamic & Near E. L.* 135.
 11. J.A. Bellamy, 'The Makarim al-Akhlaq by Ibn Abi-Dunya' (1963) *LIII Muslim World* 100, 119.
 12. A. K. Brohi, 'The Nature of Islamic Law and the Concept of Human Rights' in *Human Rights in Islam, Report of a Seminar organized by the International Commission of Jurists, University of Kuwait and the Union of Arab Lawyers* (Geneva: International Commission of Jurists, 1980).
 13. *The Application of Sulh in Resolving Community Disputes* Nora Abdul Hak and Hanna Ambaras Khan.
 14. Akramov, A., & Kalkonov, R. (2022). Importance of application of unidroit principles in the republic of Uzbekistan and its place in the legislative system. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 12(4), 287-292.
 15. Bakhramova, M. (2022). Legal Regulation of Electronic Arbitration: Recognition and Execution of its Decisions. *European Multidisciplinary Journal of Modern Science*, 5, 412-415.
 16. Bahramovna, B. M. (2022). Raqamli makonda onlayn nizolar tushunchasi va ularning huquqiy maqomi. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 163-168.
 17. Gulyamov, Said, and Mokhinur Bakhramova. "Digitalization of International Arbitration and Dispute Resolution by Artificial Intelligence." *World Bulletin of Management and Law* 9 (2022): 79-85.
 18. Gulyamov, S., & Yusupov, S. (2022). Issues of Legal Regulation of Robotics in the Form of Artificial Intelligence. *European Multidisciplinary Journal of Modern Science*, 5, 440-445.
- Rustambekov, Islambek, and Mokhinur Bakhramova. "Legal Concept and Essence of International Arbitration."